



Prof. Dr. Hilmi Demir¹

Ortadoğu ve Orta Asya Araştırmaları Enstitüsü Direktörü

DEPREMİN TEOLOJİSİ

GİRİŞ

6 Şubat'ta meydana gelen Kahramanmaraş merkezli deprem Türkiye'de büyük can ve mal kaybına yol açtı. Kaybettiğimiz canların sayısının artarak devam ettiği haberleri, üzüntümüzün de katlanarak artmasına neden olmaktadır. 17 Ağustos Depremi'nden yaklaşık 23 yıl sonra yaşanan bu büyük felaketin sosyo-ekonomik etkileri kadar insanların inanç ve tutumlarında da ciddi etkileri olacaktır. Bu etkiler kadar kuşkusuz depremin dini olarak nasıl anlamlandırılması-anlaşılması gerektiği konusunda da tartışmalar önemlidir. COVID-19 salgınında gördüğümüz gibi yaşanan her felaket şöyle ya da böyle inançlı insanlar ve din adamlarının bir kısmı tarafından Tanrı'nın cezası ile ilişkilendirilir.

Toplumlar yaşadıkları büyük felaket anlarındaki çaresizliği daha üstün bir gücün planına ve kaderine atfederek bir tür psikolojik sığınma ihtiyacı duyarlar. Bununla birlikte Tanrı'nın masum olan çocukları suçlular için cezalandıracağını düşünmek ya da yargılama gücü olan adil bir Tanrı'nın masumlarla suçluları ayırmadan toptan cezalandırmayı tercih ettiğini varsaymak daha büyük teolojik sorunlara neden olur. 1755 Lizbon Depremi'nin yol açtığı teolojik tartışmalara bakıldığında bunun doğruluğu görülecektir.

Bu yüzden depremin teolojisini konuşmak, deprem ile Tanrı'nın iradesi ile insanın iradesi ve sorumluluğunun sınırlarını anlamaya çalışmak oldukça önemlidir. Bu hem insan ile Tanrı arasındaki manevi bağı hem de inanan insanın doğa ve tabiat olaylarını yorumlayışını belirleyecektir. İslam düşünce geleneğinde deprem gibi tabii felaketlerin yorumlanması konusunda mistik, Kelamî-teolojik, halk dindarlığı düzleminde birçok farklı yorumdan bahsedilebilir. Ben her zaman olduğu gibi konumumu Kelamî/teolojik-Matüridi geleneğe yaslayarak oradan hareketle depremin bize teolojik olarak ne demek istediğini yorumlamaya çalışacağım. Ayrıca okuyucu aslında

¹<https://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/1366/Hilmi+Demir+Dr.>

Bu çalışmada ifade edilen bulgular, yorumlar, sonuçlar, öneriler ve görüşler tamamen yazarına aittir. TEPAV'ın resmi görüşü değildir. © TEPAV, aksi belirtilmedikçe her hakkı saklıdır.

Sünni ya da Ehl-i Sünnet teolojisi hakkında yapılan genellemelerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığını da görebilecektir.

- Deprem karşısında insan gerçekten aciz midir?
- Deprem Allah'ın kader planında gerçekleştirdiği bir olay mıdır?
- Öyleyse kadere razı olup sabrederek bir tür pasifliği mi tercih etmeliyiz?
- Ya da kader Allah'ın baştan belirlediği ve bizim de uymak zorunda olduğumuz bir plan mıdır?
- Bu durumda insan eylemlerinden nasıl sorumlu tutulabilir?

1. Teoloji ne diyor?

Bu konuda hem dini metinlerin hem de teolojik yorumların izini sürerek bir yol haritası çıkarmaya çalışacağım. Tercih ettiğim teolojik bakış, bu soruları Allah'ın kudreti ile insanın iradesi bağlamında tartışır ve iki temel önerme üzerinden hareket eder.

1. Her şeyin yaratıcısı Allah'tır, Allah'tan başka yaratıcı yoktur.
2. İnsanlar kendi özgür irade ve tercihleri ile eylemde bulunurlar.

Birinci önermeyi doğrulayacak birçok ayet vardır: "Allah her şeyin yaratıcısıdır" (Zümer 39/75); "De ki hepsi Allah'tandır" (Nisa4/78); "Oysa sizi de, yapmakta olduklarınızı da Allah yaratmıştır" (Saffât 37/182).

İkinci önermeyi de şu ayetler destekler: "Kim bir kötülük işlerse, ona denk bir ceza görür" (Müminûn 40/85); "Allah hiç kimseye kaldıramayacağı kadar yük yüklemeyiz" (Bakara 2/286); "Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin" (Kehf 18/110); "Kimse kimsenin günahını yüklenmez" (Fâtır 35/45)

Birinci önermeyi dikkate alıp ikinci önermeyi görmediğinizde ve her şeyi yapanın Allah olduğunu, kulun hiçbir gücü olmadığını söylerseniz insanın eylemlerindeki sorumluluğunu temellendiremezsiniz. İnsanı rüzgârın önünde savrulan bir yaprak kadar pasifleştirirsiniz. Katili eyleminden dolayı cezalandıramazsınız. İnsan mükellef olmaktan ve hukuki olarak eylemlerinin sorumluluğunu almaktan kurtulmuş olur. İnsan yapmak istediği eylemi yapmaya mecbur ise hukuk iflas eder. Hukuken attığınız imzanın bile sorumluluğunu ispatlayamazsınız. Bu yüzden tarihte bunu savunanlar, çok sıra dışı gruplar olarak kalmışlardır.

İkinci önermeyi dikkate alıp birinci önermeyi görmediğinizde de insan kendini tanrılaştırır; her şeyi yapma, bozma, ele geçirme hakkı olduğunu düşünür. Kâinatı bozar, azgınlaşır, her şeyin kendi elinde olduğunu düşünür, egosu tavan yapar. Eğer kâinat bizim eylemlerimizle istediğimiz gibi değiştirebileceğimiz bir ekosisteme sahip olsaydı insan felaketler karşısında, tabiat karşısında bu kadar aciz kalır mıydı?

Hem tabiatın ekosistemini bozmayacak hem de insanın bu ekosisteme uygun bir kültür çevresi üreteceği daha mutedil bir yorum yok mu? Elbette ki var. Bu yorum, nasların daha holistik/bütüncül bir şekilde anlaşılmasından geçiyor. Hem Tanrı'ya âlemden dışlamadan hem de insanı pasifleştirmeden bir dengeyi sağlamak mümkün gözüküyor.

2. Tevhid ve kader

Bu holistik/bütüncül yorumu sağlayan merkezi kavramlardan biri tevhid kavramıdır. Tevhid İslam'ın merkezi kavramıdır. Bu kavram bugün sanıldığı gibi siyasi olmaktan daha çok kozmolojiktir. Allah'ın kâinatta devlet yönetici olmasından daha çok kâinattaki oluşun-var olmanın tek hâkimi olduğunu söyleyen teoloji yüzyıllar boyu bunun üzerinde durmuştur. Tevhid ilkesine göre Allah kâinattaki tüm oluşlar ve bozuluşların yegâne yapıcısıdır. Fakat bunu iki şekilde yapar. Bunlardan biri hakîm kelimesinin de kök anlamını sağlayan hikmet kavramıdır. Hikmet, oluşun bir düzen içinde gerçekleştiğini söyler. Diğeri ise sürekliliktir. Bu da tekvindir. Al-i İmran Suresi 59. Ayetindeki "Allah ol dedi (Kun) ve oluveriyor (ve yekûn)" ayetinden hareketle elde edilen bir sıfattır tekvin sıfatı. Tekvin sıfatı, Allah'ın her an âlemi yarattığı anlamına gelir. Allah âlemi yaratıp kenara çekilen bir saatçi gibi değildir. Allah kâinattaki oluşun devamını sağlar. Bu yüzden de âlemde sürekli yeni olasılıklar ve imkânlar belirir. Peki, hikmet, tekvin ve kader kelimelerinin birbiri ile ne alakası var?

Sözgelimi her şeyi baştan belirlediği bir evrende insanı eylemlerinden sorumlu tutması Allah'ın hikmet ve adaletine aykırıdır. Saatçi metaforuna geri dönersek Allah bir saat gibi âlemi tıkr tıkr işleyen mekanik bir evren olarak var etseydi, irade eden, düşünen, eylemde bulunan bir varlık olarak insanı var etmesinin hiçbir anlamı olmazdı. Bu yüzden geç dönem Matüridi âlimlerden Sadruşşeria, *Ta'dilu'l-Ulum* adlı muazzam eserinde kader ve takdirin bir irade sıfatı diğeri de hikmet-i ilahi olmak üzere iki manası olduğunu söyler. Kaderin birinci manası Allah'ın ezeli iradesi ile her şeyin özelliğini tahsis etmesidir. Varlığa ne ise olan özellikleri yüklemesidir. Diğeri ise ilahi hikmetiyle varlığın nasıllığını belirleyen özellikleri belirlemesidir. Sözgelimi ateşin yakıcılığı, demirin belirli bir sıcaklıkta eriyeceği, balığın sudan oksijen difüzyonla nefes alacağı gibi canlı ve cansız varlığın özellikleri ilahi hikmetin bir gereği olarak var edilmiştir.

Bu yüzden de Allah'ın ayeti kabul edilen kâinat üzerinde tefekkür etmek teolojik bakış açısına göre her inanana farz kılınmıştır. Bakara suresi 164. Ayet bu açıdan oldukça dikkat çekicidir: "Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü haldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır." Kur'an, kevnî dediğimiz tabiat olaylarına ilişkin ayetlerle doludur ve bu ayetler üzerine düşünülmesi özellikle emredilir. Dolayısıyla hikmet, kader planına mahkûm olmadığımızı aksine kader planındaki varlığın işleyişini akıl ederek sorumluluklarımızı yerine getirmemizi sağlar.

Buna göre kader, başımıza gelenin takdir edilmesi değil, kâinattaki tüm varlığın varoluş bakımından özellikleri, imkân ve tabiatları, kabiliyet ve oluşları, kuvvet ve zayıflıkları gibi tüm nitelik ve niceliklerinin ezelde adeta kodlanması anlamına gelmektedir. Sözgelimi nefes alamadığımızda ya da kalbimizin durmasına neden olan bir darbe ile karşılaştığımızda insanın öleceği kodlarımızda yani kader planımızda vardır. Bu yüzden de ölüm bizi bulur. Ama bunun bir katil tarafından bir silahla gerçekleşmesi katilin bunu irade etmesi, istemesi ve eylemi yapacak vasıfları tam olarak yerine getirmesine bağlıdır. Bunu Allah'ın ezeli olarak biliyor olması, katilin bunu yapmaya mecbur olduğu anlamına gelmez. Kaderimde olan şey ölümlü olduğumdur, bir katilin bunu gerçekleştirmesi ise bu kaderin bir katil eliyle vuku bulmasıdır. Teknik olarak teologlar buna kaza derler.

Bir başka örnekle devam edelim. Bir insan -20 derecede korunaksız bir şekilde sokağa çıksa ve gün boyu dışarıda yazlık elbiselerle dursa hasta olur, durmaz ya da önlemini alırsa hasta olmaz. Bunların her ikisi de kaderdir. Bunlardan birini tercih edip yapması kazadır, olasılıklardan birinin gerçekleşmesidir.

Hız. Ömer'in karşılaştığı veba salgını ile ilgili söylediği de bunu doğrulamaktadır. Hız. Ömer, Şam bölgesinde fethedilen toprakların durumunu tanzim, gayrimüslim halkın statüsünü tayin ve askerleri teftiş etmek için h. 18. yılda, Medine'de yerine Hız. Ali'yi vekil bırakarak ashâb-ı kiramın ileri gelenleriyle birlikte yola çıktı. Halife, Şam ile Hicaz sınırı olan Serğ Mevkii'ne ulaştığında Ebu Ubeyde, Şurahbil b. Hasene ve Yezid b. Ebu Süfyan'ın da aralarında bulunduğu Suriye bölgesinin fethiyle görevli olan komutanlar tarafından karşılandı. Ebu Ubeyde b. Cerrah, Hız. Ömer'e Suriye'de yayılmış olan veba hastalığından ve onun dehşetinden bahsettiğinde hastalığın şiddetinden ürperen Hız. Ömer, yola devam etmek veya Medine'ye dönmek konusunda karar vermek üzere istişarelerde bulundu. Bunun sonucunda Hız. Ömer insanlara duyuru yaparak develerini hazırlamalarını ve sabah erkenden Medine'ye döneceğini bildirdi. Hız. Ömer'in Medine'ye dönmeye karar verdiği sırada orada olmayan Ebu Ubeyde b. Cerrah, halifenin kararını öğrendiğinde son derece öfkelenildi. Hız. Ömer'in yanına gelerek "Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun?" diye sorması üzerine Hız. Ömer, Ebu Ubeyde'ye uzun bir süre baktıktan sonra "Ey Ebu Ubeyde! Keşke bu sözü başkası söyleseydi. Evet, Allah'ın bir kaderinden Allah'ın diğer bir kaderine kaçırıyorum." cevabını verdi. Hız. Ömer daha sonra sözlerine şu şekilde devam etti: "Sen devenle bir vadiye ulaşsan, vadinin bir tarafı sulu ve yeşillik bir otlak, diğer tarafı susuz ve çorak olsa deveni nerede otlatırsın? Deveni otlak yerde otlatırsan Allah'ın takdiriyle otlatmış olmaz mısın? Şayet çorak yerde de otlatırsan Allah'ın takdiriyle otlatmış olmaz mısın? Bunların her ikisi de Allah'ın kaderidir."

Peygamberimizin "Bir yerde veba hastalığı olduğunu iştirseniz oraya girmeyiniz. Eğer bir yerde veba hastalığı vuku bulmuşsa ve siz de orada iseniz oradan çıkmayınız." hadisi de Hız. Ömer'in içtihadında ne kadar haklı olduğunu göstermektedir. O halde kaderden kaçmak da yine kaderin içindedir.

Bir çiftçi bir tarlaya buğday ekirse, buğday alır; arpa ekirse arpa alır. Buğday alması da kaderdir, arpa alması da kaderdir. Arpa almak için bakla ekip de arpa almaması da kaderdir. "Allah'ın öteden beri işleyip duran kanunu (budur). Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın" (Fetih 48/29) Ayetinde Allah'ın sünneti ve âdetinin değişmeyeceği açıkça ifade edilir. Adetullah dediğimiz tabiatın işleyişindeki, canlı ve cansız varlıkların imkân ve potansiyellerindeki oluşlar bu nedenle sürekliliğe sahiptir. Değişim kendi içinde gerçekleşir. Bazen de bir form başka bir forma dönüşür ama sonuçta hepsi varlığın kendi imkân ve potansiyelleri içindedir. Peki, Allah dilerse bunu değiştiremez mi? Sözelimi mucize gibi olayları nasıl anlayacağız? Teolojik bakışa göre Allah tüm oluş ve bozulmaları var eden olduğundan bu düzenin dışında ona müdahale edebilir. Fakat bunlar çok istisnai hallerdir. Buna güvenerek adetullahı göz ardı edemeyiz. Dilerse Allah öldürmez diyerek kendinizi 10 katlı bir binadan atamazsınız. Zaten mucize böyle bir anda gerçekleşmez. Allah sizin kendisiyle Rus ruleti oynayacağınız bir metafizik ilke değildir. Siz elinizden gelen her tedbiri alırsınız, gereken tüm sebeplere sarılırsınız, Allah'ın yardımı o zaman gelir. Aslında mucize hayatın olağan akışında her an karşılaştığımız bir durumdur. Anlayan, düşünen biri için varlığın bizatihi kendisi bir mucizedir.

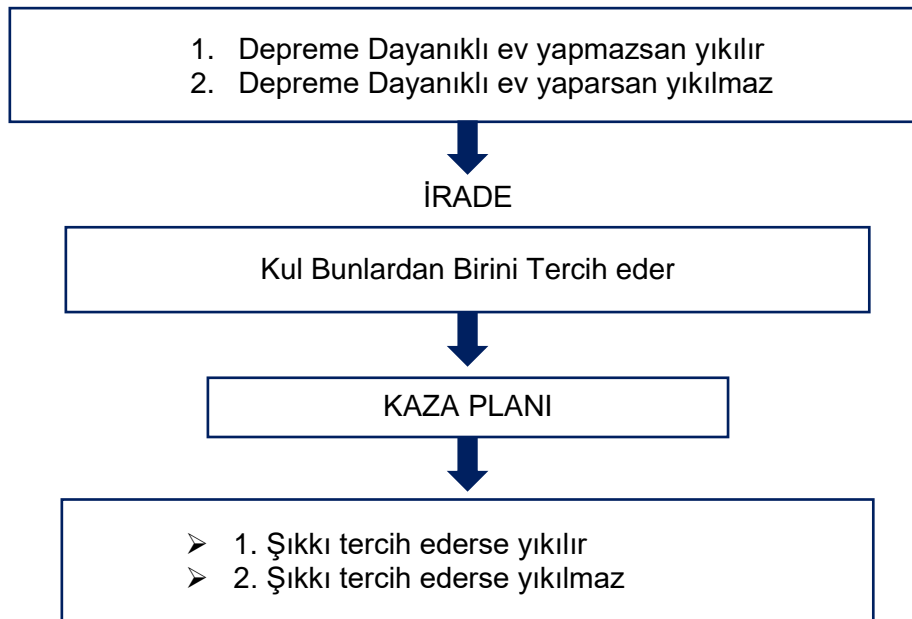
3. Kadere sığınıp sorumluluktan kaçabilir miyiz?

Teolojik bakış, insanın tüm eylemlerinden sorumlu olduğu üzerine kuruludur. Ehli Sünnetin kurucu metinlerinden olan Hakîm es-Semerkandî (ö. 342/953) tarafından kaleme alınan *Sevadu'l-A'zam* adlı metinde “Kadere güvenerek (ittikalüale'l kader) kulun sorumluluğunu ihmali küfürdür” denir. Anlamı şudur: Kul, kader böyleymiş diyerek kendi yapması gerekenleri Allah’a yıkamaz. Bunu yaparsa hâşâ Allah’a zulüm isnat etmiş olur. Allah âdil ve hakîm olduğundan kuluna zulmetmez. Günahkârlar için masumları cezalandırmaz. Kader insanın Allah'ın mutlak kudretini ifade ve idrak ettiği bir kavramdır. Hiçbir fert, kendi kusurunu, kendi tedbirsizliğini kadere hamlederek kendisini mazur göstermekte haklı olamaz.

İnsan kevnî ayetler üzerinde düşünmek, bu konudaki adetullahı takip etmek ve yeryüzünü imar etmekle sorumlu tutulmuştur. Bina yaparken o binanın doğa şartlarına uygun olup olmaması insanın kendi elindedir. Çalarak, haksızlık yaparak yaptıkları binalar insanoğlunun kendi eliyle yaptığı bir zülümdür. “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin” (Nisa 4/29) ayetinde ifade edildiği gibi ticarete yapılan haksızlık insanın kendi eliyle kendine biçtiği ölüm çukurudur.

Allah'ın düşünme, akıl etme emrine riayet etmeyip hırsına, aç gözlülüğüne yenilen insan kader planına sığınıp sorumluluğundan kaçamaz. Teolojik dil asla bunu onaylamaz. Aksine bunu Allah'a karşı bir iftira ve zulüm olarak kabul eder. Allah, kozmik düzeni ve ekosistemi canlıların yaşayabileceği, birbirinden faydalanabileceği hikmetlerle yaratmıştır. Kozmik düzen ve ekosistem insan akli tarafından keşfedilebilir. Bu sayede yağmurun nasıl ve ne zaman yağacağını, kuraklığı, seli, soğuğu ve sıcaklığı önceden tahmin edebiliyoruz. Bu düzen ve imkân ise bize olaylar hakkında önceden tedbir alma imkânını sağlamaktadır. İnsan tedbirlerini takdire uydurursa, diğer bir ifadeyle olacakların sebeplerine göre hareket ederse beklenen sonuç da elde edilir. Bu yüzden Hz. Peygamber “kötü tedbir mahvoluşun sebebidir” ve “İşini tedbir ile tut” buyurmuştur. Kalbin duası Allah'ı anmak ise aklın duası da tedbir almaktır. Sonuç olarak kader ne tedbiri dışlar ne de kulun sorumluluğunu ortadan kaldırır. Şu tablo kader, irade ve kaza arasındaki ilişkiyi açıklar umudundayım.

KADER PLANI



4. Deprem bir ceza mıdır?

Kur'an'da geçmiş milletlerin bir takım afetlerle helak olduğuna ilişkin ifade edilen deliller bugüne olduğu gibi uygulanamaz. Bunun en büyük nedeni helak olan kavimlere peygamber gönderilmiş ve mucizeler gösterilmiş olmasıdır. Helak edilecek her kavme doğrudan vahiy ve ihtar gelmiştir. Bu konuda Allah Şu'ara 227. Ayetinde şöyle der; "Hiçbir kent halkını kendilerine öğüt veren uyarıcılar gelmeden yok etmedik. Biz zalim değiliz." Ayrıca Allah fatır suresi 45. Ayetinde; "Eğer Allah, insanları işleyip kazandıkları (günahlar) yüzünden hemen yakalayıp sorgulayarak cezalandırırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı" buyurmuştur. Dolayısıyla Allah'ın demediğini diyerek günahlar ya da birilerinin intikamı için Allah'ın toplumlari, şehirleri cezalandıracağını iddia edemeyiz.

Allah'ın kâinat ile ilgili adetullah ve toplumsal alana ilişkin sunnetullahı yani olayların meydana gelebilmesi için gerekli olan şartları bize depremin doğal, tabii bir olay olduğunu gösteriyor. Bu doğal, tabii olaya ilişkin karşılaşılan felaket ise kulların ya gereken tedbiri almamaları ya da ahlaki zaafılarıyla dolayısıyla birbirlerini aldatmalarından kaynaklanıyor. Şûrâ suresi 30. Ayette dendiği gibi; "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da başışlar."

Toplumların ve milletlerin refah ve gelişmişliğini sağlayan en önemli şey adalete riayet etmeleri, şeffaf ve hesap verebilir bir sistem kurmalarındır. Bir toplumun refahı çalışmaya, bilgiye değer vermesine, hukuka riayete bağlıdır. Ra'd Suresi 11. Ayetinde açıkça toplumun kendi kendini fesada uğrattığı anlatılır: "Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir." Bu yüzden Nizamülmülk "küfr ile abad olur amma zulüm ile abad olunmaz" demiştir. Bir toplum Müslüman olmasa hatta inançsız bile olsa kendi arasında adalete riayet ettiği sürece Allah onlara bu dünyada refah ve güç verecektir. Buna delili Hud suresi 117. Ayetidir: "Rabbin, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir." Sonuç olarak deprem Allah'ın kozmik âlemdeki kevnî kader planlarının içinde gerçekleşen tabii bir olaydır. Ama binanın yıkılması kulun tercihi ve kazanımı (kesbi) ile olur. Kul tercihleri nedeniyle sorumludur, bu sorumluluğu Allah'a havale ederek kurtulamaz. Herkes ihmalkârlığı, gerekli tedbirleri almaması, denetimlerin yapılmaması, demirden, betondan çalması gibi zincirleme günahlarından ve girdiği kul hakkından dolayı Allah katında da mesuldür.

Deprem Allah'ın bir cezası değil ama akılsızlığımız nedeniyle başımıza gelen bir felakettir. Allah'ın kevnî ayetleri yani doğa ve tabiatı düşünme, araştırma emrine uysaydık, aklımızı kullansaydık, birbirimizi aldatmasaydık, çalmasaydık, rüşvet alıp vermeseydik, hesap sorabilseydik bu kadar yıkıcı bir felaketle karşılaşır mıydık? Evet, deprem bir cezadır ama akılsızlığımızın ve içimizdeki aç gözlülüğümüzün bir cezasıdır. Bu yüzden suçu kadere atmak yerine bizi sorumluluğa çağırın, kader planındaki seçimleri doğru ve akıllıca yapmaya davet eden teolojik dile kulak vermeliyiz. Hatta eğitim müfredatımızda kulun sorumluluğunu vurgulayan bu teolojii öne çıkarmalı ve deprem konusunda ciddi bir eğitim seferberliğini başlatmalıyız. Unutmayalım ki başımıza gelen her şey kendi tercihlerimiz, seçimimiz nedeniyledir.